

Spółeczny krajobraz rekreacyjny – ujęcie funkcjonalne na przykładzie obszaru nadbużańskiego

Social Recreational Landscape – functional approach based on the example of the Bug River Area

Marcin Żek

Instytut Geografii Miast i Turyzmu
Uniwersytet Łódzki
ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
e mail: marcin.zek@wp.pl

Abstract. The interdisciplinarity of landscape research leads to a point where the notion „landscape” is being applied more newly and more widely. Landscape is being examined in geography, landscape ecology, botany, and in many other branches of science. Its structural complexity allows for anyone to find an own field of examination which is focused on this notion. This article was created as a result of studies on the transition of social space in the Bug River Area caused by the development of touristic-recreational functions. Based on conducted quantitative and qualitative research, the author himself began to reflect about the very entity of landscape. Through observation of people showing the need of recreation by the river as well as studies of literature, the conception of Social Recreational Landscape has been created. The article presents its theoretical basis and expounds case studies of two localities – Serpelice and Nadkole – in the context of Social Recreational Landscape.

Słowa kluczowe: społeczny krajobraz rekreacyjny, sieć społeczna, interakcje społeczne
Key words: social recreational landscape, social network, social interactions

Wprowadzenie

Problematyka związana z zagadnieniem krajobrazu stanowi wśród geografów podstawę licznych dyskusji. W kolejnych pracach wciąż powracają pytania: czym jest krajobraz? Jaką ma strukturę? Kto i w jaki sposób powinien go badać? Samo pojęcie krajobrazu jest na tyle złożone, że studia nad nim podejmują przedstawiciele wielu dziedzin (Plit, 2007; Richling, 2008). Jak pisze Myga-Piątek (2001, s.164) termin krajobraz oznacza pojęcia, które w subdyscyplinach geograficznych są inaczej interpretowane i posiadają różną pojemność merytoryczną. Jednocześnie termin ten staje się popularny w dziedzinach pozageograficznych. Wspomniana złożoność strukturalna oraz interdyscyplinarność badań skłoniły autora do poszukiwań krajobrazu umocowanego w strukturze społecznej. Punktem wyjścia dla dalszych analiz stały się pytania: Czy pojęcie krajobrazu musi zawsze odnosić się do przyrody? Czy zbiór codziennych interakcji społecznych nie stanowi sam w sobie (kraj) obrazu? Jaką zatem rolę odgrywa przyroda w koncepcji społecznego krajobrazu rekreacyjnego?

Artykuł prezentuje fragment badań autora nad przemianami przestrzeni społecznej obszaru nadbużańskiego wywołanymi rozwojem funkcji turystyczno-wypoczynkowej oraz jest próbą konceptualizacji społecznego krajobrazu rekreacyjnego, jako efektu zaspokojenia potrzeby rekreacji w perspektywie ruchu lotniskowego.

Podstawy teoretyczne

Istotnym pojęciem, stanowiącym podstawowy punkt odniesienia dla dalszych rozważań jest termin krajobraz. Jak pokazują liczne źródła, na przestrzeni wielu lat badań nad krajobrazem powstało wiele jego definicji. „Swoj” krajobraz ma geografia fizyczna, ekologia krajobrazu, geobotanika, architektura krajobrazu, a nawet literatura i sztuka. W pewnym zakresie pojęcie krajobrazu jest wplecione również w przedmiot rozważań socjologii i wiąże się z percepcją krajobrazu. Nasuwa się pytanie, czy pojęcia krajobrazu nie można użyć w szerszym kontekście badań społecznych? Wychodząc od definicji zawartej w „Słowniku poprawnej polszczyzny” (2006, s.328), mówiącej, że krajobraz to fragment przestrzeni który możemy zobaczyć należy zastanowić się jakie relacje zachodzą pomiędzy krajobrazem a przestrzenią społeczną i czy rzeczywiście możemy tę przestrzeń zobaczyć. Fundamentalne znaczenie ma tu sposób pojmowania przestrzeni społecznej, gdyż jak piszą Jałowiecki i Szczepański (2002) jej rozumienie jest nie zawsze jednakowe wśród socjologów, psychologów, urbanistów i architektów [również geografów – przyp. autor]. Różne definiowanie przestrzeni społecznej – jak piszą Ci sami autorzy – wynika z pewnych nastawień filozoficznych. Zatem przestrzeń społeczna może mieć sens metaforyczny i oznaczać pewien wymiar rzeczywistości społecznej [przestrzeń społeczna jakiejś grupy naznaczona i identyfikowana poprzez zbiór relacji pomiędzy poszczególnymi jednostkami tworzącymi grupę] lub też być utożsamiana z miejscem wytworzonym przez grupę w kontekście społeczno-przestrzennym [człowiek wraz z materialnym efektem procesu decyzyjnego] (por. Lisowski, 2003 s. 136). Na potrzeby pracy, autor odnosząc się do przestrzeni społecznej, nawiązuje do pierwszej z wyżej wymienionych interpretacji.

Za podstawę analiz autor przyjął trzy koncepcje socjologiczne: teorię interakcjonistyczną (Turner, 1985; Goodman, 2001), teorię usieciowienia [networking] (Goodman, 2001; Castels, 2007) oraz teorię strukturacji (Giddens, 2003). Każda z nich traktuje o stosunkach społecznych oraz może stanowić podstawę wyjaśniania społecznego tworzenia rzeczywistości.

Interakcja społeczna, rozumiana jako proces wzajemnego oddziaływania co najmniej dwóch osobników ludzkich (Szacka, 2003) jest podstawowym narzędziem przemiany w strukturze społecznej. W wyniku zaistnienia szeroko rozumianych interakcji powstałych w wyniku realizacji poszczególnych zachowań [w tym rekreacyjnych] zawiązują się stosunki społeczne, kreowany jest obraz nowej przestrzeni społecznej, wreszcie konstytuuje się nowa rzeczywistość społeczna. Uczestnicy interakcji określanymi są mianem aktorów społecznych, zaś przestrzeń w której one zachodzą – teatrem. Takie ujęcie nawiązuje do koncepcji dramaturgicznej E. Goffmana (2000). Powracając do samej interakcji, najprostszą jej formą jest relacja dwóch osób, które na siebie wzajemnie oddziałują. Taki układ w literaturze określanymi jest mianem diady. Jednak prowadząc rozważania nad zjawiskiem turystyki wypoczynkowej prawie niemożliwe jest istnienie tylko i wyłącznie dwuosobowych układów interakcyjnych. Jak zatem kształtują się relacje, gdy mamy do czynienia z większą liczbą osób? Sytuacja komplikuje się o tyle, że w takim przypadku znacząco zmienia się charakter jakościowy takich relacji. Jak wskazuje Sztompka (2002) możliwa jest koalicja, gdy dwóch partnerów łączy się przeciw trzeciemu, co może prowadzić do kreowania sytuacji konfliktowych. Możliwy jest również układ wzajemnego porozumienia a w konsekwencji możliwe jest kształtowanie np. więzi sąsiedzkich czy tworzenie się wspólnot lokalnych. Zwiększająca się liczba uczestników interakcji prowadzi w konsekwencji do powstania „sieci interakcyjnej”. W obrębie układu sieciowego możemy mówić o różnych typach interakcji, które ze względu na swój charakter oraz natężenie prowadzą do kształtowania się lokalnej specyfiki Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego. Na podstawie literatury wyróżniamy (Sztompka, 2002):

- interakcję zogniskowaną, która zachodzi pomiędzy przynajmniej dwiema stronami interakcji, które to strony wcześniej się znają lub spotykają ze sobą oczekując że w jej trakcie się zaznajomią (np. użytkownicy działek lotniskowych sąsiadujący ze sobą);
- interakcję niezogniskowaną, gdy spotykają się przynajmniej dwie jednostki nieznające się, nienakierowane na wspólny cel oraz nie oczekujące wzajemnej znajomości;

– interakcję transakcyjną, która w swej istocie kładzie nacisk na proces wymiany (w aspekcie materialnym i pozamaterialnym).

Do teorii interakcji w swoich pracach odwoływali się również geografowie. Koncepcja Terytorialnego Systemu Społecznego Z. Chojnickiego (1988) za podstawę przyjmuje relacje zachodzące pomiędzy składnikami systemu, tworzące tym samym jego strukturę. Chojnicki wyróżnił: relacje wiążące, mające miejsce wówczas, gdy pomiędzy elementami systemu występują oddziaływania, oraz relacje niewiążące, które nie konstytuują systemu.

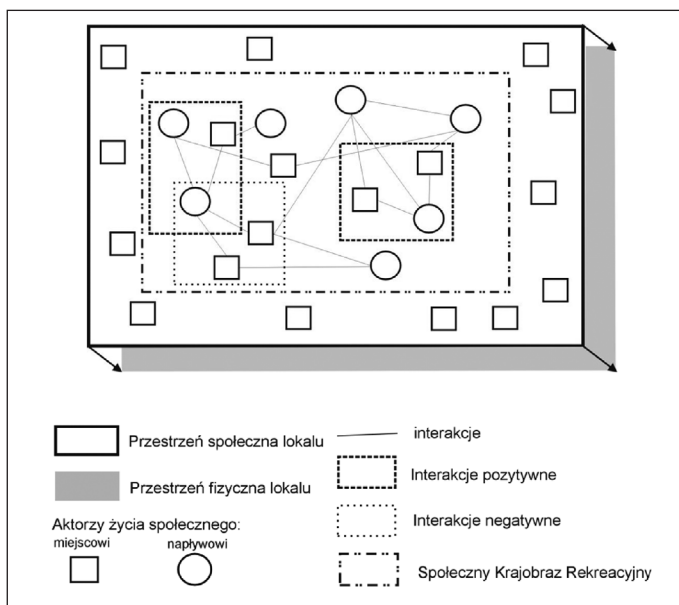
Jak zostało wspomniane, interakcje rozróżniamy m.in. ze względu na ich charakter i to od niego zależy kształtowanie pozytywnych, jak i negatywnych stosunków pomiędzy stronami interakcji. W ramach koncepcji Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego autor dzieli interakcje na podstawowe, czyli takie w wyniku których dalsze relacje pomiędzy stronami interakcji pozostają bez zmian oraz regulujące, w wyniku których zmianom ulega wzajemny stosunek jednostek (np. kształtowanie relacji sąsiedzkich, powstawanie grup formalnych itp.) Koncepcja networkingu, bardzo popularna w wyjaśnianiu stosunków społecznych, zakłada występowanie w przestrzeni społecznej licznych powiązań między aktorami życia społecznego o charakterze sieci. Jednostka odznacza się tym, że posiada pewien zbiór związków, który określany jest mianem sieci związków społecznych. Siła, bliskość a także napięcie tych związków są zróżnicowane, lecz wszystkie tak samo ważne dla struktury sieci. W wyniku interakcji przypisany zostaje jednostce zespół ról i statusów jakie pełni ona w ramach sieci. Jedna osoba może posiadać kilka ról i statusów, zarówno o charakterze pozytywnym, jak i negatywnym. Struktura sieci powstała jako efekt nieformalnej komunikacji, poza oficjalną strukturą hierarchiczną (Szpunar, 2003, s. 76).

Kategoria aktora społecznego oraz istota interakcji pojawiają się również w teorii strukturacji, w której Giddens dokonuje rekonceptualizacji szeregu pojęć. W ten sposób nowego znaczenia nabierają pojęcia: instytucji, lokalu, rejonizacji. W świetle tej teorii instytucjami są systemy interakcji, których istnienie warunkowane jest cyklicznością czasoprzestrzenną reguł społecznych (Turner, 2004). Lokal, w nawiązaniu do geografii czasu Hägerstranda, jest miejscem w którym zachodzą rutynowe czynności jednostek. Lokalem może być pokój, mieszkanie, róg ulicy, magazyn fabryczny, miasto, a nawet terytorialnie ograniczony obszar państwa (Giddens, 2003, s. 163). Interakcje społeczne podlegają rutynizacji, stają się codzienną rzeczywistością. Taki stan rzeczy powoduje reprodukcję działań społecznych w czasie i przestrzeni. Przenosząc teorię strukturacji na grunt turystyki możemy mówić o reprodukcji sezonowej dla której podstawową jednostką czasu jest tzw. sezon turystyczny występujący naprzemiennie z nie-sezonem. W odniesieniu do obszaru nadbużańskiego, gdzie istotną rolę odgrywa wypoczynek weekendowy możemy mówić o reprodukcji weekendowej.

Sieć interakcji jako (kraj)obraz

Zaspokajanie potrzeby rekreacji sprowadza się do podejmowania konkretnych decyzji. Człowiek znajdując się poza miejscem stałego zamieszkania wchodzi w układ interakcji [czasami mimo woli] z ludnością miejscową, jak podobnymi sobie przybyszami. Od momentu wkroczenia w przestrzeń „miejscową” oddziałuje na nią i na zasadzie sprzężenia zwrotnego, podlega jej działaniu. Wzajemne pozdrowienie, powitalny gest, krótka rozmowa czy przeznaczony wspólnie czas na rozrywkę są konkretnymi, dającymi się opisać interakcjami. Dodatkowo fakt ich zachodzenia w realnej przestrzeni powoduje, że osoba trzecia jest w stanie chociaż przez krótką chwilę je zarejestrować wzrokowo (tworząc tym samym w kolejną interakcję!). Duża liczba osób realizująca swoje potrzeby rekreacyjne na określonym obszarze jest gwarantem zaistnienia znacznej liczby interakcji. Odwołując się do tego co zostało już powiedziane odnośnie sieci interakcyjnej, a także potencjalnych skutków jej powstawania, można stwierdzić, że nie tylko interakcje da się zaobserwować, ale również to, co w ich wyniku powstaje. Zatem jesteśmy w stanie wskazać w przestrzeni pełniącą funkcję letniskową miejsca o charakterze sąsiedztwa, jak również te, w których dochodzi do sytuacji konfliktowych czy mówiąc ogólnie, mamy możliwość zaobserwowania zarówno pozytywnych, jak i negatywnych zestawów interakcji zachodzących na drodze rekreacji. Sytuację zachodzenia interakcji w realnej przestrzeni oraz kształtowanie się miejsc utożsamianych z kontaktami o nacechowaniu zarówno pozytywnym czy negatywnym prezentuje ryc. 1. W ujęciu modelowym

miejszem powstawania Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego jest przestrzeń społeczna lokalu (czyli obszaru recepcji turystycznej, czy miejscowości turystycznej).

Ryc. 1. Model Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego (opracowanie autora).

Fig. 1. Model of Social Recreational Landscape (author's own elaboration).

Sieć wzajemnych powiązań stanowi podstawę wydzielenia realnych (fizycznych) miejsc w których owe powiązania występują obiektywnie oraz są wartościowane – zarówno negatywnie, jak i pozytywnie.

W tym miejscu autor postanowił odnieść się krótko do roli przyrody, czy szerszej środowiska przyrodniczego, które praktycznie w pierwszej kolejności jest kojarzone z pojęciem krajobrazu. Otóż, przestrzeń przyrodnicza, podobnie jak przestrzeń materialna społecznego wytwarzania stanowi tło, scenę odgrywania spektaklu interakcji. W modelu Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego jest jedną ze składowych przestrzeni fizycznej lokalu. Oczywiście jakość przestrzeni przyrodniczej, jej cechy są jednym z czynników decydującym o wyborze lokalu w którym powstaje Społeczny Krajobraz Rekreacyjny, ale jest to etap przed stawianiem się sieci interakcyjnej, co z kolei nie stanowi przedmiotu dociekań autora.

Studia przypadków

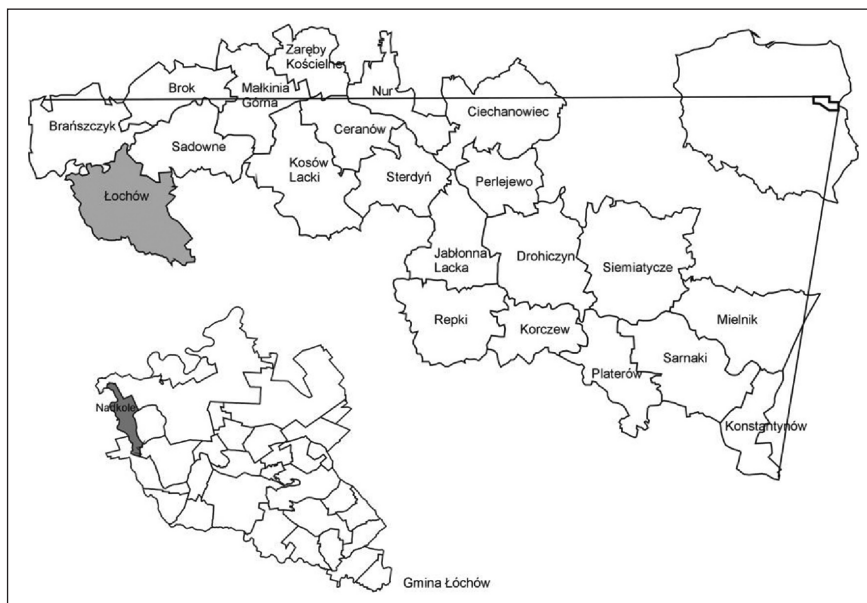
Podstawę konstrukcji teoretycznych rozważań autora nad koncepcją Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego stanowił materiał empiryczny zebrany w trakcie badań terenowych w okresie czerwiec-sierpień 2008 roku oraz maj-październik 2009 roku. W tym czasie autor przeprowadził 2600 wywiadów kwestionariuszowych z ludnością lokalną oraz użytkownikami działek letniskowych z czego do opracowania niniejszego artykułu wykorzystano:

- dla miejscowości Serplice – 150 wywiadów z miejscową ludnością (co stanowi 43% wszystkich mieszkańców) oraz 100 z użytkownikami działek letniskowych (77% wszystkich letników z sołectwa)
- dla miejscowości Nadkole – odpowiednio 22 (38% stałych mieszkańców) i 185 (54,4% wszystkich letników z sołectwa).

W celu przeprowadzenia badania zastosowano dwie metody doboru próby: dla grupy stałych mieszkańców dobór był dostępnościowy, w przypadku użytkowników działek letniskowych – losowy, gdzie operatem losowania były numery geodezyjne działek. Przy poziomie istotności 95% i marginesie błędów 5%; liczba przeprowadzonych wywiadów jest większa niż minimalna zakładana próba, co wynika z możliwości odrzucenia wybranych wywiadów z przyczyn formalnych.

Drugą z zastosowanych metod badawczych, pozwalających na identyfikację relacji zachodzących w przestrzeni społecznej obu miejscowości w ujęciu jakościowym, była obserwacja uczestnicząca. Autor spędził w obu miejscowościach kilkanaście dni, co umożliwiło zidentyfikowanie w realnej przestrzeni miejsc w których najwyraźniej reprodukowana jest sieć interakcji, zarówno w ujęciu pozytywnym jak i negatywnym.

Badane miejscowości położone są w granicach dwóch gmin nadbużańskich (ryc. 2 i 3): Serpelice w gminie Sarnaki, Nadkole w gminie Łochów. W obu przypadkach charakterystyczną cechą miejscowości jest dobrze wykształcona i zarazem widoczna w morfologii funkcja turystyczno wypoczynkowa w postaci zabudowy letniskowej, jak również w przypadku Serpelic zabudowy wypoczynku zbiorowego. Ważnym elementem charakteryzującym obie wsie, jest położenie nad rzeką. Serpelice zlokalizowane są nad Bugiem, Nadkole zaś nad Liwcem. Pomimo

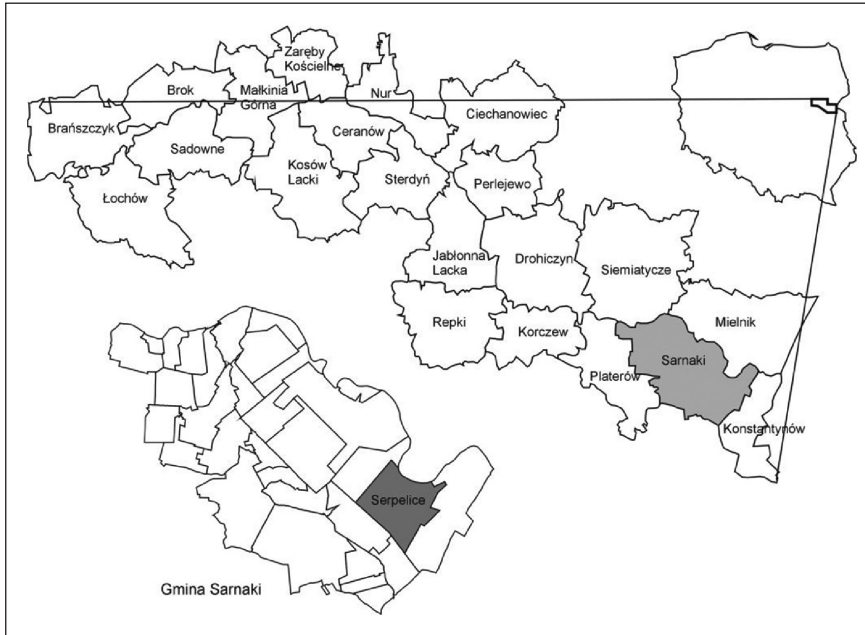
Ryc. 2. Położenie sołectwa Nadkole (opracowanie autora).
Fig. 2. Localisation of Nadkole village (author's own elaboration).

bardzo podobnej charakterystyki uwzględniającej rozwój funkcji turystyczno-wypoczynkowej, miejscowości te różnią się znacznie. Mieszkańcy Nadkole, pomimo znacznej przewagi zabudowy letniskowych nad zabudową siedliska (różnica jest 17-krotna), praktycznie utrzymują się z rolnictwa. Jedyne pojedyncze osoby (spośród badanych – 5) deklarują drobne kontakty handlowe z letnikami. Sytuacja wygląda inaczej w przypadku Serpelic, gdzie znaczącą rolę odgrywa sezon turystyczny.

W okresie wzmożonego ruchu turystyczno-wypoczynkowego wiele osób znajduje zatrudnienie przy obsłudze turystów korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania. Ponadto dosyć spora grupa mieszkańców (34 badanych) deklaruje kontakty handlowe z letnikami. Jest to o tyle ciekawe, gdyż Serpelice mają znacznie więcej stałych mieszkańców niż Nadkole i z drugiej strony dużo mniej użytkowanych działek letniskowych. Taka sytuacja powoduje, że wśród mieszkańców Serpelic jest potencjalnie większa konkurencja w nawiązywaniu kontaktów stricte handlowych.

Drugim ważnym elementem zdecydowanie różniącym te miejscowości, jest ich turystyczne wykorzystanie w przeszłości. Serpelice są wsią o bogatszej tradycji wypoczynku.

Na podstawie badań jakościowych (głównie obserwacja uczestnicząca) autor miał możliwość wskazania w przestrzeni fizycznej analizowanych wsi, lokali najczęstszego stawiania się Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego. Występowanie tychże miejsc pokazuje ryciny 4 i 5. Nasuwa się zatem pytanie, co to są za miejsca i w jakiego typu interakcje w nich zachodzą. W przypadku sołectw Nadkole i Serpelice możemy mówić

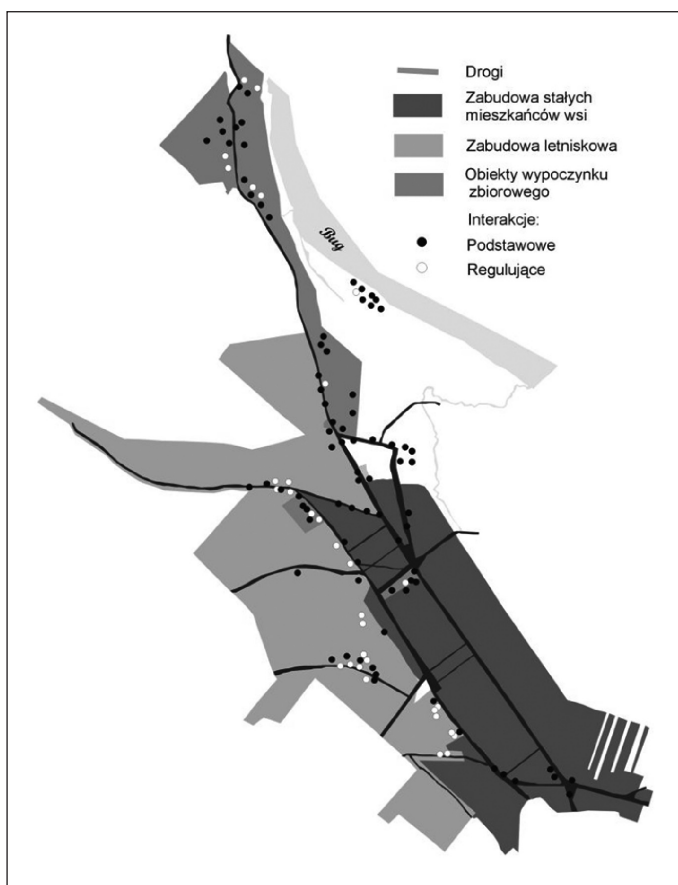
Ryc. 3. Położenie sołectwa Serpelice (opracowanie autora).
Fig. 3. Localisation of Serpelice village (author's own elaboration).

Ryc. 4. Społeczny Krajobraz Rekreacyjny w przestrzeni fizycznej Nadkole (opracowanie autora).
Fig. 4. Social Recreational Landscape In the physical space of Nadkole village (author's own elaboration).

o dwóch typach lokali w których możliwe jest obserwowanie Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego. W pierwszej kolejności są to przestrzenie publiczne (sklep, kościół, drogi) w których zachodzą głównie interakcje podstawowe. Z tym rodzajem interakcji spotkamy się również na granicach przestrzeni prywatnych i publicznych. Drugi typ to przestrzenie prywatne letników (ich działki i domy) rzadziej zaś tereny ośrodków wypoczynkowych (dotyczy jedynie Serpelic). W tym przypadku mamy znacznie częściej do czynienia z interakcjami regulującymi. Z punktu widzenia jakości zawiązywanych interakcji można stwierdzić, że te o nacechowaniu negatywnym, częściej zawiązują się na linii gospodarz – turysta (rozumiany jako osoba korzystająca z zasobów bazy zbiorowego zakwaterowania; nie użytkownik działki letniskowej), prowadząc do powstawania mniej lub bardziej istotnych konfliktów.

Ryc. 5. Społeczny Krajobraz Rekreacyjny w przestrzeni fizycznej Serpelic (opracowanie autora).

Fig. 5. Social Recreational Landscape In the physical space of Serpelice village (author's own elaboration).

Podsumowanie

Koncepcja Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego jest jednym ze sposobów spojrzenia na problematykę interakcji między ludźmi oraz przekształceń jakie zachodzą w przestrzeni społecznej pod wpływem funkcji turystyczno-wypoczynkowej. W oparciu o specyfikę zachowań turystów poza miejscem stałego zamieszkania (por. Przeclawski 1979, 2004) oraz wynikającą z nich sieć interakcji, można wskazać cechy Społecznego Krajobrazu Rekreacyjnego.

- obiektywny – występuje niezależnie od obserwatora;
- realny – możliwy do odbioru przez zmysły;

- dynamiczny – jest w ciągłym ruchu zarówno w czasie, jak i przestrzeni, konstituuje się w wyniku czasoprzestrzennej mobilności ludzi;
- dysjunktywny – w wyniku procesu reprodukcji jest odtwarzany w czasie i przestrzeni. Poza sezonem turystycznym, gdy potrzeba rekreacji, z uwagi na niesprzyjające warunki, nie może być zrealizowana, Społeczny Krajobraz Rekreacyjny nie jest wytwarzany. Dotyczy to każdej sytuacji, gdy w fizycznej przestrzeni brak jest podmiotu podejmującego zachowania rekreacyjne.
- jest mierzalny – cecha ta wynika z sieciowej struktury, a tym samym powoduje, że można go zmierzyć i opisać jak układy sieciowe.

Na zakończenie, należy postawić jeszcze jedno istotne pytanie: czym właściwie Społeczny Krajobraz Rekreacyjny jest i jak go zdefiniować? Na podstawie przeprowadzonych rozważań, Społeczny Krajobraz Rekreacyjny można określić jako sieć interakcji międzyludzkich zawiązywanych w wyniku realizacji potrzeby rekreacji i jako taki identyfikowany (obserwowany) w przestrzeni fizycznej miejsca (lokalu) w którym się staje. Zaprezentowana koncepcja, powstała na podstawie badań własnych autora oraz wybranej literatury, wymaga niewątpliwie rozwinięcia i prowadzenia dalszych analiz.

Literatura

- Castels M., 2007. Społeczeństwo sieci, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, p. 531.
- Chojnicki Z., 1988. Terytorialny System Społeczny, „Biuletyn KPZK PAN” 138, Warszawa, p. 29-49;
- Giddens A., 2003. Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań, p. 438.
- Goodman N., 2001. Wstęp do socjologii, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań, p.387.
- Goffman E., 1961. Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction, Macmillan Pub Co, Indianapolis, p. 134.
- Goffman E., 2000. Człowiek w teatrze życia codziennego, Wyd. KR, Warszawa, p. 287.
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2002. Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, p. 444.
- Lisowski A., 2003. Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, p. 198.
- Myga-Piątek U., 2001. Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych, „Przegląd. Geograficzny”, T. 73, z. 1-2. IGiPZ, Warszawa, p. 163-176.
- Plit F., 2007. Uwagi o nazewnictwie krajobrazów. In: Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, p. 157-165.
- Przeclawski K., 1979. Socjologiczne problemy turystyki, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa, p. 157.
- Przeclawski K., 2004. Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki, Wyd. ALBIS, Kraków, p. 160.
- Richling A., 2008. Ekologia krajobrazu – nauka czy pole badawcze? In: Chmielewski T.J., (ed.), Struktura i funkcjonowanie systemów krajobrazowych: meta-analizy, modele, teorie i ich zastosowania, Problemy Ekologii Krajobrazu, 21, PAEK, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin, p. 11-17.
- Słownik poprawnej polszczyzny, 2006. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szacka B., 2003. Wprowadzenie do socjologii, Oficyna Naukowa, Warszawa, p. 460.
- Szpunar M., 2005. Od struktury hierarchii do struktury sieci jako dominującej formy porządku społecznego, In: Sokołowski M., (ed.), Oblicza Internetu – Internet a globalne społeczeństwo informacyjne, Elbląg, p. 75-84.
- Sztompka P., 2002. Socjologia. Analiza społeczeństwa, Wydawnictwo Znak, Kraków, p. 653.
- Turner J. H., 2004. Struktura teorii socjologicznej, Wydawnictwo Naukowe PWN, p. 734.